UDK 238.1(497.5)«15«
262.5 Trid.:268
Izlaganje na znanstvenom skupu
Primljeno 13. 12. 2013.
Prihvaćeno 12. 9. 2014.

Hrvatski katekizmi u razdoblju tridentske obnove XVI. stoljeća

*Tonči Trstenjak**

Sažetak

Tridentski koncil je u Hrvatskoj velikog odjeka imao kroz katekizme tiskane za potrebe klera i kršćanskog puka. Doba katekizama u Hrvata započinje u Dubrovniku 1576. kad je za potrebe mladeži tiskan u Veneciji »Nauk karstianski« Diega Ledesme koji će uskoro doživjeti još dva izdanja. Nakon njega slijedi hrvatski prijevod katekizam veronskog biskupa Augustina Valiera »Nauk katolički od svete vjere« iz 1578. Splitski kanonik Aleksandar Komulović 1582. za potrebe bosanskih katolika u Rimu izdaje prvi originalni hrvatski katekizam, »Nauk karstianski za slovinski narod«. U Rimu se 1583. na zahtjev Sinode biskupa u Zadru (1579.) u prijevodu Šimuna Budinića na latinici i kompromisnoj ćirilici tiska »Summa nauka karstianskoga« isusovca Petra Kanizija. Najrašireniji katekizam onog doba, kardinala Roberta Bellarmina iz 1597., već 1603. doživljava prvo hrvatsko izdanje kao »Nauk karstianski kratak« u prijevodu A. Komulovića. Sve to pokazuje da su Hrvati na području katekizama u 16. st. bili na razini velikih europskih naroda. U ovom radu ograničili smo se samo na 16. st. s nakanom da kronološkim redom na jednom mjestu sistematski pokažemo sve katekizme tiskane na hrvatskom jeziku do kraja tog stoljeća: njihove autore i prevoditelje, jezične nijanse, tisak na različitim pismima u uporabi na hrvatskom prostoru, sadržaj, metodu i sudbinu. U tom su smislu korištene postojeće studije kao i osobno istraživanje samog autora.

Ključne riječi: katekizam, kršćanski nauk, Tridentski koncil, katolička reforma, isusovci

Uvod

Prošle se godine (2013.) slavila 450. godišnjica Tridentskoga sabora koji je 1545. na poticaj cara Karla V. sazvao papa Pavao III. u Trentu, tada slobodnome gradu Svetoga Rimskog Carstva. Željelo se riješiti pitanje nadiruće reformacije (protestantizma) i potaknuti obnovu Crkve. Na 25 sjednica u dugome razdoblju

* Prof. dr. sc. Tonči Trstenjak, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, p.p. 169, 10000 Zagreb, Hrvatska. E–pošta: antun.trstenjak1@zg.t–com.hr

od 1545. do 1563. raspravljalo se o gorućim problemima koji su se u ono vrijeme sručili na Katoličku Crkvu i izazvali duboke podjele na dogmatskome, disciplinskome i upravnome području. U njegovom posljednjem razdoblju donesen je niz vrlo važnih dekreta koje je potpisalo 255 saborskih otaca. Taj je sabor imao dalekosežne posljedice na dogmatskome, moralnome, liturgijskome i pastoralnome području. Njegov će se utjecaj na mnogim područjima crkvenoga života osjećati do polovice 20. stoljeća.[1]

Ovaj se rad isključivo bavi hrvatskim katekizmima 16. stoljeća, njihovim autorima ili prevoditeljima, jezikom i pismom na kojem su tiskani, sadržajima i metodama te njihovoj raširenosti. Željeli smo kronološkim redom dati sustavan pregled svega onoga što su do danas na tome području istražili i napisali različiti autori. Sam je autor ovoga teksta godinama radio na istraživanju o prvome hrvatskom izvornom katekizmu Splićanina Aleksandra Komulovića iz 1582. godine. Područje kojim se ovdje bavimo još je uvijek slabo poznato u stručnim krugovima pa mu je nakana potaknuti daljnja istraživanja i bolju informiranost o jednome od najvažnijih područja crkvenoga djelovanja u doba posttridentske crkvene reforme — katehizaciji.

1. Katehetski poticaji Tridentskoga sabora

Tridentski je sabor (1545.–1563.) dao snažan poticaj katehezi te dosljedno tomu pisanju i izdavanju katekizama. Upravo je taj poticaj, uz liturgijsku reformu, davao najveći zamah katoličkoj reformi. Zahvaljujući tomu tridentska je reforma mogla zahvatiti sve slojeve vjernika jer to su bile gotovo jedine knjige koje su dolazile i u najniže i najsiromašnije slojeve. Svrha katekizama bila je katehistima i katehizandima dati nadasve funkcionalnu i temeljitu pouku o svemu što kršćanin katolik po tradiciji mora znati i činiti da se spasi. To je razbudilo i pokrenulo nove pastoralne i organizacijske inicijative u Crkvi.[2]

Sam se Tridentski sabor već u proljeće 1546., dakle od samoga početka, bavi problematikom čitanja Biblije, vjerske pouke i katekizma. To se pak osobito vidi u nekim njegovim dokumentima: *Decretum secundum super lectione et praedicatione (Decr. de Reformatione,* sjednica V., od 17. lipnja 1546.), kanon 4. Također,

1 U prigodi tog jubileja, 6. i 7. prosinca 2013. Hrvatski institut za povijest i Filozofski fakultet D.I. u Zagrebu, organizirali su znanstveni skup »Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama«.

2 Tridentska reforma usmjerena je nadasve na biskupije i župe, koje su se obnovljenim žarom morale potruditi u brizi za duše vjernika. Milanski nadbiskup sv. Karlo Boromejski (1538.–1584.) najbolji je primjer promicatelja takovoga oblika reforme kad u svojim *Memorijama* piše: »Zar ne vidimo, kako se oni za koje tvrdimo da su neuki, i niski, marljivo bave službom i djelima u svetoj spoznaji i kršćanskoj disciplini? Oni prakticiraju presvete Sakramente; vrše molitve i litanije; vrlo revno posjećuju crkve, postaje, poradi oprosta (*indulgencije*), sudjeluju u procesijama, pobožno posjećuju sedam crkvi, i svete relikvije; marljivo pohađaju kršćanske škole; potroše cijeli blagdan za slušanje propovijedi i govora, na sveta čitanja, mole božanski časoslov; vježbaju se u djelima milosrđa.« U: *Acta Eccl. Mediolanensis* (A. Ratti), sv. III, 715.

glede spomenutoga dekreta *de Reformatione*, sabor o katehezi raspravlja i 11. studenoga 1563. (sjednica XXIV.) te napokon u *Decretum super indice librorum, catechismo, breviario et missali* 4. prosinca 1563. (sjednica XXVI.).[3]

U smislu katehetske reforme, od konciliskih dekreta izglasanih na Tridentskome saboru najširi je odjek i prihvaćenost na svim kasnijim provedbenim sinodama u krajevnim crkvama imao kanon IV. dekreta *De reformatione* o propovjedničkoj službi biskupa i župnika.[4] Tako su saborski oci na samome završetku Sabora posebno željeli istaknuti svoje najvažnije odluke. Taj će IV. dekret cijelomu posttridentskom razdoblju davati snažne poticaje baš na katehetskome planu: »Biskupi će se brinuti da se, barem u nedjelje i blagdane, u svakoj župi djeca poučavaju u temeljnim osnovama vjere i poslušnosti koju duguju svojim roditeljima.«[5]

Taj IV. dekret postat će prvi tekst općega zakona koji uređuje župe u Katoličkoj Crkvi. Po njemu će se ravnati sva pastoralna aktivnost Crkve u kasnijim vremenima. Kateheza djece, koja u prijašnjim povijesnim razdobljima nije postojala ili je bila prava rijetkost, do dana današnjega postaje okosnicom svega pastoralnog rada u župi. To je ujedno zasluga biskupa i krajevnih sinoda koji su IV. saborski dekret htjeli i znali provesti u praksi. Najsjajniji primjer u tom je smislu milanski nadbiskup sv. Karlo Boromejski (1538. — 1584.). On je na XVIII. sjednici Sabora 26. veljače 1562., kada se raspravljalo o reformi klera, prvi predložio da se sastavi katekizam koji bi sažeo svu katoličku nauku. Ideja je došla od očite potrebe da se u doba kada su Europom kolali katekizmi reformacije jezgrovito i jasno izrazi katolička nauka te tako pomogne kleru koji je izravno uključen u pastoralnu i katehetsku aktivnost.

Snažne poticaje davali su i posttridentski pape koji su se zauzimali za ostvarenje želje Sabora o jedinstvenome katekizmu. Pape Pio IV. i Pio V. usmjerili su se na uređenje i tiskanje tzv. *Rimskog katekizma* za župnike 1566. godine.[6] Istovremeno su pape Pio V., Grgur XIII., Klement VIII., Pavao V. i drugi veoma cijenili, preporučivali i zauzimali se za vjersku pouku te poticali širenje *bratovština kršćanskoga nauka*.

Od svih papinskih dokumenata o katehetskome zauzimanju u smislu nakana Sabora najvažnijom se čini bula Pia V. upućena *bratovštinama kršćanskoga nauka Ex debito pastoralis officii* (6. listopada 1571.) u kojoj se snažno naglašava važnost i potreba vjerskoga odgoja djece za njihovo ispravno životno usmjerenje. Pio V. određuje da se katehetska pouka ima održavati svake nedjelje i blagdana u crkvama ili drugim mjestima.[7] Taj je zamah potaknuo i pisanje katekizama

3 Usp. Alberigo, G. (brigom), *Conciliorum oecumenicorum decreta,* Bologna 1973. 667–670, 763, 797.

4 Isto, 621.

5 Isto.

6 *Catechismus ex decreto Conciliii Tridentini ad parochos Pii V iusu editus*, Romae 1566.

7 Usp. *Bullarium Romanum*, Torino, sv. VII, 945–946

prilagođenih pojedinim staležima i dobima, u čemu su protestantski reformatori daleko prednjačili.[8]

2. Ledesmin »Nauk karstianski« iz 1576. — prvi katekizam na hrvatskome jeziku

Dubrovačka Republika pobrinula se 1576. godine za prvi i najstariji poznati katekizam na hrvatskome jeziku, odnosno na njegovoj dubrovačkoj inačici, i to zauzimanjem dubrovačkoga biskupa Vincenza Porticusa.[9] Do nas je doprlo drugo hrvatsko izdanje katekizma španjolskoga isusovca i profesora na Rimskom kolegiju, Diega Ledesme. To zaključujemo iz talijanskoga naslova toga hrvatskog prijevoda Ledesmina djela koji je sačuvan, a na njoj je samo talijanska naslovnica: *Dottrina christiana. Composta per il P. D. Ledesma della Compagnia di Gesu; Et tradotta di lingua italiana in lingua Schiava per un padre della medesima Compagnia. Nuovamente stampata & corretta. In Venetia, Appresso Bonifatio Zanetti, MDLXXVIII. (hr. Kršćanski nauk. Sastavljen po ocu D. Ledesmi Družbe Isusove i preveden na slavenski jezik po ocu iste Družbe. Ponovno tiskan i ispravljen. U Veneciji, kod Bonifacija Zanettija 1578.).*[10] U običaju onodobnoga tiska nije bilo da prevedena knjiga nema i naslov u prijevodu na hrvatski jezik. Po izrazu iz naslova »nuovamente stampata« može se slobodno zaključiti da je postojalo i ranije hrvatsko izdanje koje nije doprlo do današnjih proučavatelja. Nažalost, najstariji tiskani katekizam na hrvatskome jeziku o kojem postoje čvrste indicije, onaj iz 1576. godine, očito je izgubljen.

Zbog tipičnoga dubrovačkog izričaja i jer nije poznat neki drugi dubrovački isusovac onoga doba, opravdano je pretpostaviti da je prvi hrvatski katekizam preveo prvi dubrovački isusovac, otac Bartol Sfondrati. On je naime nakon studija u Rimskome kolegiju (1570.–1575.) od veljače 1576. do 1578. djelovao kao misionar u Kotorskome zaljevu pa mu je nužno trebao katekizam na hrvatskome jeziku.[11] Sačuvano je njegovo pismo ondašnjemu isusovačkom generalu Claudiju Aquavivi, upućeno u Dubrovniku 12. siječnja 1576. godine, u kojem ga obavještava da Republika želi na slavenskome jeziku tiskati katekizam za svoju mladež. Odobrenje i nalog za tisak već je dao tadašnji dubrovački biskup, već spomenuti

8 Tako na pr. otac reformacije Martin Luther svoju najpopularniju i u puku najrašireniju knjigu *Mali katekizam* objavio je već 1529. Do izlaska prvog ozbiljnijega katoličkog katekizma *Summa doctrinae christianae* Petra Kanizija, 1555., odnosno *Catechismus minor,* 1556., Lutherov je katekizam doživio veoma brojna izdanja i imao nemjerljiv utjecaj na njemačkome govornom području.

9 Vanino, M., *Isusovci i hrvatski narod,* II., Zagreb 1987, 433; isto, III., 2005, 433.

10 Jedini sačuvani primjerak tog izdanja hrvatskog prijevoda Ledesminog katekizma iz 1578. nalazi se u rimskoj biblioteci *Casantenense*, Miscellanea 2438, adligatum ultimum. Na njemu nema hrvatskog naslova nego samo talijanski.

11 Talijanski isusovac Tomas Raggio, misionar u Kotoru, u pismu isusovačkom generalu Mercurianu, iz Kotora, 19. rujna 1576. piše, kako će njegov sudrug u misiji otac Bartol Sfondrati »početi čitati narodu« nešto iz katekizma. Prema dosadašnjim bi istraživanjima to značilo da je Ledesmin katekizam na hrvatskom jeziku izašao iz tiska do rujna te godine. Vidi, VANINO, cit.dj., I, 35.

Vincenzo Porticus.[12] Prema dosadašnjim istraživanjima, upravo s tim Ledesminim katekizmom na dubrovačkome idiomu u Hrvatskoj je 1576. započelo tzv. doba katekizama.

Potrebno je spomenuti da je o. Bartol Sfondrati od 1570. živio u Rimu, najprije u novicijatu na Kvirinalu, potom do 1575. u Rimskome kolegiju, gdje mu je profesor i prefekt studija bio baš Diego de Ledesma, koji je dotični katekizam napisao za pitomce Kolegija i tiskao u Rimu 1571. Katekizam je polučio veliki uspjeh i preveden je na mnoštvo europskih jezika, a Sfondrati ga je prema pretpostavkama prevodio već u Rimu, tj. prije povratka u rodni grad i odlaska na misijsko poslanje s talijanskim isusovcem Tomom Raggiom u Bokokotorski zaljev 1576.[13]

Ta mala knjižica, *Nauk karstianski* D. Ledesme iz 1578. godine, ima 34 (+2) stranice formata 12 x 7.5 cm. Naslovnica je samo na talijanskome jeziku; svaka stranica ima 26 redaka sitnoga teksta složenog u jednoličnome tipu slova. Samo su početna stranica i naslov na 3. stranici tiskani majuskulom. Inicijal dolazi samo na početku katekizma. Jezik je nesumnjivo idiom dubrovačkoga kraja, preciznije dubrovačko–dalmatinskoga književnog jezika druge polovice 16. st.[14] Katekizam je složen kao razgovor učitelja koji postavlja sažeta pitanja i učenika koji kratko i precizno odgovara. Takvih je pitanja i odgovora točno 90. Prvo i drugo pitanje zahtjeva očitovanje vjerskoga opredjeljenja učenika:

Učitelj: — Jesi li ti krstjanin?
Učenik: — Jesam, po milosti našega Gospodina Isukrsta.
Učitelj: — Što jest krstjanin?
Učenik: — Jest učenik Isukrstov, a toj budući kršten u njega vjeruje i zakon njegov udružuje.

Strukturalno je raspored tema u *Nauku karstianskom* D. Ledesme, nakon uvodnih pet pitanja, podijeljen na četiri osnovne teme:

Simbol vjere (*Vjerovanje*) sa 26 pitanja i odgovora;
O kršćanskoj nadi i molitvi sa zdravomarijom: 28 pitanja;
O ljubavi i dobrim djelima (dekalog i crkvene zapovijedi): 17 pitanja;
O sakramentima i dobrim djelima: 14 pitanja.

Upravo taj raspored pitanja i odgovora na početku katekizma, kao i njegova sadržajna struktura, liči većini katoličkih katekizama onoga doba od kojih je najutjecajniji *Summa doctrinae christianae* sv. Petra Kanizija iz 1555. godine, napi-

12 Vidi ARSI, Ital., 150, f. 216 b. Upravo na tom pismu se temelji pretpostavka o Sfondratiju kao prevoditelju Ledesmina *Nauka charstianskog* i njegovom datiranju u 1576. g.

13 O Bartolu Sfondrati vidi: D. Bašić, *Elogia Jesuitarum Ragusionorum,* VP 3(1933) 8–10;M. Vanino, *Bartol Sfondrati u Temišvaru g. 1582.,* VP 4 (1934) 150–154; Isti, *Isusovci i Hrvatski narod,* I. 9–13, 36–37; O prvom hrvatskom katekizmu čiji se prijevod pripisuje Sfondratiju vidi: V. Štefanić, *Mali kršćanski nauk Jakova Ledesme hrvatskom prijevodu od g. 1578,* VP 11 (1940) 68–91; Isti, *Jakov Ledesma i njegov »Nauk krstianski«* (1583) u VP 2 (1938) 1–35; M. Korade, *Hrvatski isusovci XVI. stoljeća,* VP 14 (1983), 109;

14 Vidi Štefanić, Mali kršćanski nauk ..., 70–73.

sana za potrebe njemačkih studenata, po želji cara Ferdinanda I. (1503.–1564.). Bio je to u stvari kompendij katoličke teologije kao odgovor na protestantski utjecaj na ondašnju inteligenciju. Njegovi su katekizmi u ono doba bili inspiracija i model precizne teološke sinteze, u pastoralnoj funkciji i sa snažnim naglaskom na orijentaciju života prema kršćanskoj svetosti.[15] Slično je strukturiran i sadržaj *Rimskoga katekizma* Pija V. iz 1666.[16]

Treće hrvatsko izdanje toga Ledesmina *Nauka karstianskog*, po narudžbi braće Anđela i Ivana Zagurovića iz Dubrovnika, tiskano je kod C. Zanettija u Veneciji 1583. na ćirilici i bilo je izričito namijenjeno županima dubrovačkoga zaleđa. U naslovu više ne piše da je preveden na »slavenski jazik«, kao u ranijem latiničnome izdanju, nego da je »istumačen u jezik dubrovački«. To je štokavsko–ikavski dubrovački govor s natruhama crkvenoga jezika. Bila je to uopće posljednja knjiga na dubrovačkome izričaju tiskana na ćirilici.[17] Međutim, valja napomenuti da su ćirilična slova u tom katekizmu znatno različita od onih u knjigama s kojima su se u ono doba služili pravoslavni kršćani. Kako primjećuje Štefanić: »Tip ćirilice približio se mnogo bosanskom tipu (skoropisnom) naročito svojom grafikom. Ona je mnogo jednostavnija nego u suvremenim štampanim knjigama, koje su podržavale staru rukopisnu pisarsku školu«.[18] Inače je poznato da je Zanettijeva tiskara u Veneciji već 1563. tiskala na ćirilici knjige za potrebe pravoslavnih vjernika.[19]

3. Katekizam apostolskoga vizitatora Dalmacije, veronskoga biskupa A. Valiera

Prije nego će se uputiti na vizitaciju Dalmacije pod upravom Venecije, veronski biskup Augustin Valier, kasnije kardinal, kad je imenovan apostolskim vizitatorom, pobrinuo se za prevođenje na hrvatski jezik jednoga svog katekiz-

15 Kanizijeva *Summa doctrinae christianae* iz 1555., kao i njezine kasnije inačice podijeljena je na dva glavna djela: I. *Sapientia christiana;* II. *Iustitia christiana.* Prva je podijeljena na 4 teme: 1. *De fidei et Symbolo fidei;* 2. *De spe et oratione dominica (et Ave);* 3. *De charitate et decalogo et de praeceptis Ecclesiae;* 4. *De sacramentis et culto.* U stvari se radi o rasporedu koji je preuzet od *De catechisandis rudibus* sv. Augustina i *Summa theologiae* sv. Tome Akvinskog. Katekizam mu počinje s pitanjem: *–Quis dicendus est christianus?;* O Kanizijevim katekizmima postoji kritičko izdanje: F. Streicher, *S. Petri Canisii doctoris Ecclesiae »Catechismi latini et germanici«.* Pars prima: *Catechismi latini,* Romae 1933: Pars secunda: *Catechismi germanici,* PUG, Romae 1936.; Takoder klasično djelo: Otto Braunsberger, *Entschtehung und erste Entwicklung der Katechismen des seligen Petrus Canisius auus der Gesellschaft Jesu,* Freiburg 1893.

16 Sadržajna struktura Rimskog katekizma Pia V. izgleda ovako: 1. Vjera; 2. Sakramenti; 3. Zapovijedi; 4. Molitva.

17 Vidi Štefanić, *Jakov Ledesma ..., nav.. dj.* Prema Štefaniću mali *Nauk karstianski* Matije Divkovića iz 1616. koji je doživio mnoštvo izdanja, gdje u samome naslovu piše da je složen »od Ledezmova i Belarminova nauka«, kompilacija je upravo ranijih Ledezminih prijevoda na hrvatski jezik a što je vidljivo u usporedbi tekstova koji su gotovo doslovno preneseni iz Ledezme. Jedini primjerak tog katekizma nalazi se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (Réserve D 64279).

18 Štefanić, isto, XVIII.

19 Vidi. Kolendić, Petar, *Zbornik iz dubrovačke prošlosti* (Milanu Rešetaru), Dubrovnik 1931., 265.

ma sastavljenog za djecu svoje biskupije. Ta hrvatska inačica katekizma bila je tiskana tijekom 1578. Iako se prvo izdanje nije sačuvalo, o Valierovu katekizmu imamo vrlo zanimljive podatke.[20] Vitezić je o njemu napisao slijedeće: »Radi se zapravo o Valierovom katekizmu dok je boravio u Hvaru kao apostolski vizitator tamošnje biskupije, kada je isusovac De Benedictis 29. i 30. siječnja te 3. veljače 1579. zbog katehetske pouke okupio djecu u hvarskoj katedrali i tom im prigodom podijelio Valierove katekizme tiskane *na ilirskom jeziku* (tal. *idioma ilirico*). Na biskupijskoj Sinodi u Hvaru, održanoj 9. veljače 1579., taj isti katekizam bio je podijeljen svim župnicima, da bi se njime koristili u kateheziranju djece. Lijep broj tih katekizama, *idioma dalmatico,* bio je dan Blažu Battaglia, delegatu vizitatora, koji se otisnuo na vizitaciju Barske nadbiskupije, da bi ih podijelio tamošnjim svećenicima. Napokon u aktima vizitacije Osorske biskupije spominje se da je isusovac De Benedictis sakupio djecu u tamošnjoj katedrali 4. i 5. lipnja 1579 i da im je tom prigodom podijelio katekizme biskupa Valiera.«[21]

Sačuvalo nam se drugo hrvatsko izdanje Valierovog katekizma iz 1585. Naslov mu je slijedeći: Nauch ctolicazzaschi od sfete vire y od xivota carschianscoga, za dizzu y ostale harvazcoga yazica, Istruzione catholica per i fanciulli della citta' et della diocesi di Verona, Venezia 1585. Omanja knjižica sa svega 20 araka tiskana je dvojezično: u svom prvom dijelu donosi hrvatski tekst a u drugom izvorni talijanski tekst. Prema povijesnim izvorima prevoditelj ovog katekizma na hrvatski jezik bio bi Marko Andrijlić iz Trogira.[22]

4. Katehetski rezultati Zadarske sinode 1579.

Nakon Tridentskog sabora zbog provedbi njegovih dekreta, diljem katoličkog svijeta održavaju se sinode krajevnih Crkvi a koje vode apostolski vizitatori imenovani izravno od pape. Zadar je u to doba crkveno i upravno središte Venetske Dalmacije. Prva posttridentska sinoda se stoga u svibnju 1579. održala upravo u Zadru za vrijeme nadbiskupa Natalea Vaniera. Na sinodi u kojoj je sudjelovalo svega šest biskupa i dvojica nadbiskupa Mletačke Dalmacije (ostali nisu mogli doći iz raznih razloga), predsjedao je već spomenuti apostolski vizitator, kasnije kardinal, biskup Verone Augustin Valier.

U raspravama na toj sinodi koja je imala za cilj pojačati disciplinu klera i samih biskupa po dekretima Tridentskog sabora, do izražaja je došla velika potreba, da se za potrebe svećenstva koje slabo poznaje latinski jezik, na hrvatskom

20 Kolendić, P., *Valierov katekizam iz 1579.,* u: »Prilozi za književnost, jezik, historiju i folklor«, 7., 1927, 236 sl.; Vitezić, *La prima visita apostolica posttridentina in Dalmazia,* Romae, 1957. Štefanić, isto, XXXIV.

21 Vitezić, Isto, str. 27. Isusovac Benedictus de Benedictis bio je zadužen za katehiziranje u Veroni a Valier ga je poveo sa sobom zbog katehizacije na svom putovanju Dalmacijom. S njim je bio i njegov subrat Hieronymus Ottelius, egzaminator klera i zamjenik delegata za različite dispenze. O njima vidi Farlati, D., *Illyricum sacrum,* III, Venecija 1751–1819., 465.

22 Usp. Fancev, F., *Marko Andrijlić, zaboravljeni pisac 16. vijeka,* u: »Zbornik studija A. Beliću«, Beograd 1921, 174–179.

jeziku tiska jedan već provjereni katekizam i konfesional. Ta je odluka ušla u *Akte* zadarske sinode potpisane 20. svibnja 1579.[23] Iako se u *Aktima* spominje i *Summa* sv. Antonina, istini za volju, u ono doba postojala su tek dva katekizma koji bi zadovoljavali potrebe ondašnjeg dalmatinskog klera: *Rimski katekizam* Pia V. (1566.) namijenjen župnicima i *Summa doctrinae cristianae* (1555.) njemačkog isusovca sv. Petra Kanizija.

Zamoljena da pripomogne u tom pothvatu, zbog stvarnog siromaštva dalmatinskih biskupija (radi nesigurnosti i stalnih sukoba s Turcima!), Kongregacija za biskupe i redovnike na jednoj od svojih redovnih sjednica u jesen 1579. obećala je financijski pomoći tiskanje katekizma na hrvatskome jeziku.[24] Član te Kongregacije bio je i kardinal Giulio Antonio Santoro di Santa Severina, od 1573. odgovoran za odnose s istočnim crkvama, te s tim u svezi i »Protektor Ilirica«, kako mu je stajalo u naslovu.[25] U njegovoj se službi tada nalazio splitski kanonik Aleksandar Komulović, kako proizlazi iz njegove tadašnje korespondencije, zadužen za kršćane u Turskom carstvu, naročito u Bosni.[26] Potaknut zamolbom dalmatinskih biskupa sa Zadarske sinode i odlukom navedene Kongregacije da je spremna financirati tiskanje jednog takvog katekizma, Komulović je svomu utjecajnom poslodavcu predložio tiskanje rukopisa svog katekizma »za Ilire«. U audijenciji s papom Grgurom XIII. dana 12. studenog 1579. kardinal Santoro je govorio s papom o tom prijedlogu svoga suradnika. Papa je odlučio da se ipak pričeka s tiskanjem.[27] Očito se želio savjetovati s dalmatinskim biskupima. Na poziv dotične Kongregacije zadarski nadbiskup Natale Venier šalje u Rim zadarskoga kanonika Šimuna Budinića, da na hrvatski prevede i tiska uz pomoć Svete Stolice Kanizijevu *Summa doctrinae christianae* i *Breve directorium ad confessarii* Juanna Alfonsa Polanca.[28] Budinićev prijevod Polancova konfesionala, *Ispravnik*

23 *Akta Sinode* u Zadru 1579. objavljena su u Farlati, *Ilirycum Sacrum,* t. V., Venezia 1775, 132–138. U *Aktima Sinode* u dekretu o biskupskoj službi o tome stoji ovako: »Ad Parochorum usum, qui non satis latinis litteris instructi videbuntur, Santi Antonini *Summa* italice pro imperitis sacerdotibus edita, aut aliqua *Summa* in Illyricam linguam vertatur; ut inde cognitionem aliquam pascendarum animarum omnes Parochi possunt consegui.« Farlati, cit. dj., V, 136.

24 Arc. Segr Vat, *Congr. dei Vescovi e Regolari,* Episc. regesta. I/ 93.

25 Usp. J. Krajcar, *Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East*, Roma 1966, 5–13; Pastor, *Storia dei papi*, IX, Roma 1925; S. Ricci, *Il Sommo inquisitore. Giulio Antonio Santori tra autobiografia e storia (1532–1602),* Roma 2002.

26 Vidi Trstenjak, A., *Alessandro Komulović S.I., 1548–1608, profilo biografico,* »Archivum Historicum S.I.«, sv. LVIII — 1989, 43 — 87; Korade, M. *Prijedlozi vizitatora Aleksandra Komulovića (1548–1608.) za borbu protiv Osmanlija,* »Gazophilacium«, 1–2, 2008., 111–127.

27 U svom dnevniku radnih sastanaka s papom Grgurom XIII. tog 12. studenog 1579. kard. Santoro doslovno piše: *Di Alessandro Dalmata, che possa atendere alla dottrina cristiana e catechismo per Illirici, etc. — Che attenda.*, Krajcar, cit. dj. 31.

28 Usp. Crnčić I., *Najstarija povijest u krčkoj, osorskoj, rubskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji,* Roma 1867, 111.; Inače je Polancov *Ispravnik za erei ispovidnici i za pokornih*, Zanetti, Romae 1582. (168 str.) u prijevodu Šimuna Budinića a u redakciji Rafaela Levakovića, tiskan je još i na glagolici, u Rimu 1635. Naredne godine (1636.) tiskano je u Rimu još jedno latinično izdanje. Četvrto izdanje Polanca na hrvatskom je jeziku tiskano u Veneciji u tiskari Bartola Occhia 1709. Vidi, Maštrović, V., *Rijetka Budinićeva knjiga iz 1582. godine,* Zagreb 1976. Šimmun Budinić je na poslu prevođenja i tiskanja boravio u Rimu od srpnja 1581. do lipnja 1583.

za erei ispovidnici i za pokornih, tiskan je u Rimu, kod Zanettija, 1582. g. latiničnim slovima. Cjelovita Kanizijeva *Summa nauka karstianskoga* u Budinićevu prijevodu tiskana je u poluslužbenoj rimskoj tiskari Sv. Stolice *Domenica Base,* iste 1582. To Budinićevo latinično izdanje prvi put u povijesti hrvatskog pravopisa koristi dijakritičke znakove.[29]

Čini se da je priprema ćiriličnog izdanja *Summe* započela još krajem 1581. jer kard. Sartori u svom dnevniku 9. studenog 1581. o audienciji kod Grgura XIII. piše u svezi tog katekizama: »Della stampa illirica o serviana cominciata, con essersi fatto qualche pulsione«. (hrv. Što se tiče započetog tiskanja na ilirskom ili srpskom da se učinio neki napredak).[30]

Čini se da se riječi kard. Santoria odnose upravo na rješenje problema s graviranjem ćiriličnih slova na čemu je najvjerojatnije sudjelovao Šimun Budinić a i dubrovčanin Marin Temperica, tada u Rimu u isusovačkom novicijatu, vješt ćirilici. To zaključujemo i iz pisma koje je Temperica poslao isusovačkom generalu Claudiju Aquavivi 1582. g., a u kojem ga obavještava o stanju među pravoslavnim kršćanima: »*Imaju cijelo Sveto pismo Starog i Novog zavjeta na slavenskom jeziku, sa slovima koja se zovu Srpskima (zbog čega se po naredbi njegove Svetosti moralo ponovo gravirati (rezbariti) alfabet kako bi se tiskalo).*«[31] Budući da je graviranje i lijevanje ćiriličnih slova očito potrajalo, tek 1583. bilo je moguće tiskati *Summu nauka karstianskoga* Petra Kanizija na ćirilici. To je ujedno, koliko nam je poznato, prva i zadnja knjiga tiskana tim tipom slova u rimskoj tiskari Dominika Base. Radi se o drugačijem tipu slova od ćirilice kojom su se tiskale knjige za pravoslavne. Stručnjaci će je nazvati »kompromisna ćirilica«, nešto između bosančice i tipične ćirilice s jednostavnijim slovima i bez tipičnih crkvenoslavenskih ukrasa.

Kanizijeva *Summa* bila je veliki dobitak za kler Dalmacije koji je imao vrlo slabu naobrazbu, jer u cijeloj Venetskoj Dalmaciji nije postojalo sjemenište a niti teološka škola koja bi kleru dala solidnije temelje. Mi je nismo detaljno opisali jer o njoj postoje izvrsne stručne studije. A Polancov *Ispravnich za jerej ispoviednici* je uspio zadovoljiti jednu od temeljnih potreba klera koji je obavljao službu ispovijednika i dušobrižnika, što je očito iz zahtjeva za novim izdanjima.[32]

29 Svmma navka christianskoga / sloxena častnim včitegliem Petrom Kanisiem; tvmačena iz latinskoga iazika v slovignsky ... [... pop Ssimvn Bvdineo Zadranin]. — [1. izd.]. — V Rimu : pri Dominiku Baži, 1583. — 132 lista : ilustr., [1] drvorez, inicijali u drvorezu ; 8° (21 cm).

30 Krajcar, cit. dj. 46. Treba tu dodati da je Budinić preveo i *Rimski katekizam* Pia V. koji nikad nije tiskan. Prvo izdanje *Rimskog katekizma* će se na hrvatskom jeziku pojaviti tek 1775. u prijevodu kotorskoga svećenika Josipa Matovića pod naslovom: *Katekism rimski po nardebi S. Sabora Tridentinskoga k' parokima dan za svjetlost po zapoviedi Pia V pape a istomaceni priobrachien iz latinskoga u Slavinskimu jeziku. U Mlecih 1775.* Vidi: F. E. Hoško, *Negdašnji hrvatski katekizmi,* Zagreb 1985, 109.

31 Jurić J. *Pokušaj Zbora za širenje vjere godine 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo,* »Croatia sacra«, 8, 1934., 156.

32 Vidi bilješku 23.

5. »Nauch charstianschi za slovignschi narod« Aleksandra Komulovića

Nakon tri godine čekanja, A. Komulović, sada već ugledni član Bratovštine sv. Jeronima u Rimu, konačno je dočekao tisak svoga katekizma. Naime u proljeće 1582. papa Grgur XIII. odlučio je zbog provedbi Dekreta Tridentskoga sabora kršćanima u Bosnu ponovo poslati apostolskoga vizitatora. Svetoj Stolici bilo je jako stalo do kršćana pod Turskim imperijem pa im je redovito slala vizitatore i materijalnu pomoć.[33]

Grgur XIII. imenovao je već dvije godine prije (1580.) apostolskoga vizitatora za katolike pod Otomanskim imperijem naslovnog stonskog biskupa fra Bonifacija Stefani (Drakolica), koji je već u doba Pia V bio vizitatorom Bosne.[34] Tom mu je prilikom po isusovcu Bartolu Sfondratiju, pridruženom toj misiji, uputio opširnu i detaljnu *Instrukciju* s čak 59 točaka. Iz *Instrukcije* je očito da su oni koji su na njoj radili dobro poznavali situaciju bosanskih kršćana. Pretpostavlja se da su to bili upravo isusovac B. Sfondrati, kanonik splitski A. Komulović i kanonik zadarski Š. Budinić. Naime nakon te vizitacije biskupa fra Bonifacija, iz Bosne su u Rim 1581. stigla tri pisma zahvale papi što im je poslao apostolskoga vizitatora, pisana bosančicom: iz Sarajeva, Olova i Tuzle. U njima se moli papu da im zadrži kao protektora u Rimu A. Komulovića »koji stoi u kolegju Djermanicu«.[35]

Dogodilo se da je za vrijeme te misije apostolski vizitator fra Bonifacije Stefani nenadano umro početkom 1582. u Temišvaru. Teško je obolio i njegov pratitelj, prvi dubrovački isusovac Bartol Sfondrati. Preminuo je također u Temišvaru u studenom 1583.[36] Zbog toga je za drugu misiju u Bosnu Grgur XIII. već 29. svibnja 1582. apostolskim vizitatorom imenovao dominikanca, korčulanskoga biskupa Augustina Quintija.[37]

Kako je Sveta Stolica iz izvještaja prijašnjih vizitacija imala dobar uvid u potrebe bosanskih kršćana, osobito svećenika franjevaca koji su jedini o njima skrbili, odlučeno je da se s tom misijom u Bosnu pošalju prikladni katekizmi i 200 komada tek iz tiskare Zanetti izašloga Polankova *Ispravnik za jerej ispoviednici, i za pokornih,* (Roma, 1582.) koji je na hrvatski preveo Š. Budinić. [38]

33 Usp.. Fermendžin, *Acta Bosnae,* Zagreb 1892., 314–319.

34 Fra Bonifacije je od Grgura XIII. breveom od 20. veljače 1580. imenovan apostolskim vizitatorom: »Dalmatiae, Sclavoniae, Croatiae, Hungariae, Samandriae, Bosniae, Serviae, Vallachiae, Moldaviae, Bulgariae, Macedoniae et Albaniae«. Trebao je vizitirati pokrajine i mjesta »Turcarum et infidelium tantum imperio, mediate et imediate subiecta«. ASV, Sec. Brev. 47, 1580. ff. 135 –138 i 140–146; O njemu vidi: Varesco, R. *I frati minori al Concilio di Trento*, Firenze 1949., 26–27;

35 Fermendžin, isto, 314.

36 Isto, 334; Takoder Vanino, M., *Bartol Sfondrati u Temišvaru,* VIP, 4, 1934, 150 s;

37 Isto, 335; O toj misiji vidi u: A. Theiner, *Annales ecclesiastici,* III, Roma 1856. 271 s; A. Gottlob, *Die lateinischen Kirchengemeinden in der Turkei und ihre Visitation durch Petrus Cedulini, Bischof von Nona 1580–81,* Historisches Jahrbuch, VI, 1855. 45–47; Fermendžin, cit. dj. str. 321; Vitezić, cit. dj. str. 7; Baničević, B., *Korčulanska biskupija (1300–1830),* Dubrovnik, 2002.

38 Crnčić, nav. dj., 110.

Budući da je za potrebe te misije hitno trebalo otisnuti i jedan hrvatski katekizam, a pretpostavlja se da Budinićev prijevod Kanizijeve *Summae* još nije bio uređen za tisak, Komulović koristi priliku i predlaže svoj rukopis katekizma. Na sjednici 4. veljače 1582. Bratovština sv. Jeronima u Rimu, za tiskanje katekizma svoga uglednog člana Aleksandra dodjeljuje dvadeset zlatnih rimskih škuda.[39] Tako je te 1582. u tiskari Zanetti u Rimu svjetlo dana ugledao prvi izvorni hrvatski katekizam *Nauch chrastianschi za slovignschi narod,* čiji je autor Aleksandar Komulović.[40]

Kako je A. Komulović Splićanin, iz patricijske obitelji Petrak, nekima je bilo čudno što je njegov katekizam tiskan na ikavskoj štokavici. Budući da je njegovo tiskanje povezano s vizitacijom Bosne, korčulanskoga biskupa Quintija, za predpostaviti je da je Komulović svoj tekst, vjerojatno pisan dalmatinskom čakavicom, prilagodio bosanskomu štokavskom izričaju.

Tako je već na blagdan apostolskih prvaka Petra i Pavla, 29. lipnja 1582. papa Grgur XIII. u pismu korčulanskomu biskupu o pošiljci za bosanske kršćane mogao napisati: »*Hora di nuovo si dano a lei dottrine christiane stampate in lingua illirica con caratteri latini MILLE et direttorii da confessori stampati nella medesima lingua et caratteri DUECENTO, per distribuirli a chi et dove le parera et appose ne manderano degli altri in maggior quantita in carattere serviano stampati che siano, per distribuirli similmente*«. (hrv. *Ponovo vam dajemo kršćanski nauk tiskan na ilirskom jeziku s latinskim slovima, TISUĆU, i direktoriji za ispovjednike, tiskani istim jezikom i slovima DVIJESTO, da ih podijelite kako vam bude odgovaralo a naknadnno će vam biti poslani u većoj količini kad budu tiskani srpskim slovima da ih podijelite na sličan način.)*[41]

Komulovićev katekizam je omanja knjižica veličine 10,5 x 15, 5 cm sa 128 stranica teksta. Na prvoj se stranici nalazi naslov otisnut paralelno na hrvatskom i talijanskom jeziku u majuskuli: »NAVCH/ CHARSTIANSCHI ZA / SLOVIGNSCHI NAROD, / V VLAASTITI IAZICH // DOTTRINA / CHRISTIANA PER LA / NATIONE ILLIRICA / NELLA PROPRIA LINGUA.« Ispod tog naslova otisnut je veliki grb pape Grgura XIII. s prepoznatljivim zmajem. Na poleđini stranice otisnut je drvorez s raspetim Kristom. Lijevo od križa je klečeći lik sv. Jeronima, a s desne strane ležeći lav koji uza se ima knjigu i kardinalski šešir, u stvari simbol sv. Jeronima. Ispod te slike nalazi se otisnut tekst: »VMRIH, DA XIVESC«. Na 3. stranici u vrhu je otisnut cjeloviti naslov ovog katekizma te ime autora: »NAVCH CHARSTIANSCHI / ZA NAROD SLOVIGNSCHI, /

39 Isto.

40 Vidi. Trstenjak, A. nav. dj.; isti, *La dimensione morale nella dottrina pastorale di Alessandro Komulović*, doktorska teza, Roma 1987.; Isti, *Hrvatski katekizmi isusovačkih autora,* u zborniku »Isusovci u Hrvata«, Zagreb 1992., 169 — 179; Žic, N. *Hrvatske knjižice Aleksandra Komulovića,* VIP, 5 (1935.), 162–181.

41 Fermendžin, nav.dj. 335. Papa najavljuje ćirilično izdanje Kanizijeve *Summae,* koja će izaći iz tiska na latinskome pismu i u kompromisnoj ćirilici 1583. Iz ovoga je jasno da je to ćirilično izdanje bilo namijenjeno za Bosnu.

SLOXEN. // Po poctovanomu Gospodinu Dom / Lexandru Comulovicha Ca— / nonicu, i Vlastelinu/ Splitschomu«.

Tisak je vrlo dobar, a slog lagano čitljiv. Sa 126. stranicom završava hrvatski tekst katekizma nakon čega je na talijanskome otisnuto: »*Finisce la dottrina christiana, / composta per Don Ales— / sandro di Comuli Spalatino*.« Slijedi dodatak na dvije zadnje stranice katekizma u kojem se autor na hrvatskome jeziku obraća čitatelju opravdavajući svoj lingvistički izbor. Prvi se put u povijesti hrvatskih knjiga pojavljuje na kraju tumačenje u katekizmu upotrijebljenih hrvatskih teoloških pojmova s latinskim prijevodom (str. 127–128). Dodana je zatim bilješka *Errata* i zahvala: »*Hvala ti na svemu Isuse Boxe moj, / Chi rabu tvoyemu da sloxit nauch tvoy. / Daj, sloxenye ovoy da bude uciti / Vas slovignschi broy, i zame moliti*.«

Sadržajna struktura Komulovićeva *Naucha charstianschoga* identična je Kanizijevoj *Summi*.[42] Komulović na početku počinje od tumačenja što je to kršćanin, kao i Kanizije, ali sam katekizam nije mu u dijaloškome obliku (učitelj — učenik), nego se svaki naslov, koji najčešće nije u obliku pitanja, kao kod Kanizija, obrađuje u formi razlaganja. Što se tiče samoga razlaganja istina vjere i kršćanskoga morala, autor iznenađuje slobodom dodavanja svoje osobne refleksije i formulacije, ne držeći se ropski Kanizija, pa čak i u nekim temeljnim pitanjima. To osobito dolazi do izražaja u moralnim stajalištima, gdje se osjeća otklon od Kanizija a priklanja rigorističkoj struji.[43] Tekstove iz Biblije Komulović ne prevodi na tadašnji jezik, nego se služi arhaičnim izričajima iz prijevoda koji su bili u upotrebi, osobito u glagoljaškoj liturgiji. I u teološkim terminima drži se tadašnjih arhaičnih oblika hrvatske tradicije.

Nauch charstianschi iz 1582., kao što smo pokazali, tiskan je i prilagođen za katolike u Bosni, u prvom redu za tamošnji kler. Premda se Komulovićev katekizam u sadržajnom smislu drži strukture, sadržaja i obrade *Summae* Petra Kanizija, u obrazlaganju je vrlo slobodan i samostalan. U neku ruku to jest opširni sažetak Kanizijeva katekizma, ali nipošto se ne radi o prijevodu. Tako možemo slobodno tvrditi da se ovdje radi o prvom izvornom hrvatskom katekizmu i da je otac hrvatskih katekizama Splićanin Aleksandar Komulović. To Hrvate svrstava u sam vrh kronologije izvornih katekizama europskih naroda.[44] Komulovićevu je katekizmu baš zbog toga u ovome radu posvećena posebna pažnja.

42 Vidi bilješku 11. U *Nauchu charstianschom* Komulović na samom početku obrazlaže, što sve kršćanin ima znati najavljujući tako samu strukturu katekizma: »Charstianin imase napra uvixbati, i nauchiti *viru, uffanie, i gliubavi:* i tolichoier svete sachramente, i sve inoo, c'tose pristogij, i potrebuiee za dostignuti pravednost cherstianschu.« Nauch charstianschi, str. 3.

43 Komulović zabranjuje tjelesni odnos muža i žene u dane blagdana, postova, u dane javnih molitava poput procesija i najmanje tri dana prije svete pričesti, za vrijeme putovanja, ženama u vrijeme čišćenja nakon poroda i za vrijeme kada je žena u menstrualnome ciklusu. Vidi, nav. dj. str. 72. Kasnije, kad uđe u Družbu Isusovu koja je zastupala laksističku struju, i Komulović u svojim spisima više ne zastupa slična stajališta.

44 Nakon Komulovićeva *Naucha charstianschoga* stoljećima će se na hrvatski jezik prevoditi i tiskati strani katekizmi poznatih i priznatih autora, sve do pojavka izvornih katekizama isusovca p. Stanka Weissgerbera g. 1971. Vidi u: *Religijsko–pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb 1991., 801–802.

6. Bellarmino — Komulovićev kršćanski nauk

Nakon što je Pio V. 1566. izdao tzv. *Rimski katekizam* kao plod rada posebne komisije, u kojem se sustavno obrazlažu istine katoličke vjere, nastala je potreba njegova skraćivanja u obliku kompendija prilagođenih običnomu puku. Upravo su ti kompendiji, prilagođeni djeci i neukima, doživljavali veliku raširenost i prihvaćenost. Bila su to glavna sredstva za širenje kršćanskoga nauka i moralnih zasada. Kod toga su najuspješniji bili katekizmi isusovačkih autora. To se tumači nakupljenim iskustvom rada s djecom i mladeži, osobito u brojnim kolegijima, u čemu su se tada isticali članovi Družbe.

Najveći uspjeh na tom području dosegao je katekizam sv. Roberta Bellarmina (1542–1621.) koji 1597. izdaje *Dottrina christiana breve perche si possa imparare a mente (Kratki kršćanski nauk za učenje napamet).* Već slijedeće 1598. godine izlazi njegov prošireni katekizam *Dichiarazione piu copiosa della Dottrina christiana (Obilnije tumačenje kršćanskoga nauka).* Te dvije knjižice napisane su u obliku dijaloga (u prvome Učitelj pita a Učenik odgovara, u drugome su uloge obrnute). U prvom su 96 pitanja i isto toliko odgovora a u drugome, značajno proširenome, 273. I u Bellarminovim katekizmima vidi se snažan utjecaj Kanizija, ali su čvrste i jasne nauke uspješno prilagođene malenima i neukima. Oba je katekizma izričito odobrio Klement VIII. s *breveom* od 15. srpnja 1598. gdje preporučuje njihovo širenje i posebno propisuje kao obavezne u Rimu. O njegovoj prihvaćenosti govori i podatak da je u tijeku samo jednog stoljeća katekizam doživio 56 prijevoda na druge jezike (1603. na hrvatski) i više od 500 poznatih izdanja. Dakako da je zbog izvrsne metodološke prilagođenosti i jasnih, ali kratkih sinteza kršćanske vjere najveću prihvaćenost doživio upravo *Kratki kršćanski nauk.*[45]

Prvo izdanje Bellarmina na hrvatskom jeziku priredio je i tiskao kod Zanettija u Rimu 1603. tadašnji duhovnik na Rimskome kolegiju i član Ilirske akademije u istom kolegiju s mladim Bartolom Kašićem, Aleksandar Komulović (nakon povratka s poslanstva na sjeveroistoku Europe član Družbe Isusove od 1599.), pod naslovom: *Nauch charstyanschi chratach // Sloxen po naredyenyu Svetoga oca pape Chlementa VIII // Po Posctovanomu ocu Robertu Bellarminu popu od Druxbe ISUSOVE sada Prisvitlomu Gospodinu Chardinalu S. R. C., / Istumacen po Ocu Alexandru Chomulovichia Popu iste Druxbe u Yazich Slovinschi. / Po naredbiPrisvitloga Gospodina Cintia Aldobrandina, Cardinala S. R. C. Protechtora Narodda Slovinschoga / In Roma, Apresso Luigi Zanetti 1603 / Con licenza de Superiori.*

Na naleđu naslova nakon monograma IHS nalazimo sljedeći stih: »*Daj milost, Bože moj, da nauk ov Tvoji / Vas slovinski roj učit se nastoji.*« Radi se o doslovnome prijevodu talijanskoga originala pa, iako je autor čakavac, ima štokavsku tendenciju po čemu se vidi da je Komulović ostao dosljedan svomu jezičnom izboru još od vremena tiskanja svoga *Naucha charstianschog* 1582. Piše uvijek zamjenicu što, ali mu jezik nije jedinstven ni dosljedan. To je štokavsko–čakavska

45 Braido, P., *Momenti di storia della catechesi e del catechismo dal Concilio di Trento al Concilio Vaticano II.,* Roma 1982, 65–67.

mješavina ikavskoga izričaja.[46] To prvo izdanje ima 46 stranica, od kojih je od 3. do 35. tiskan sam tekst katekizma. Ne možemo utvrditi je li Komulović za taj katekizam dobio neku financijsku potporu od Bratovštine sv. Jeronima u Rimu, ali to možemo slobodno pretpostaviti. Knjižica je vjerojatno tiskana u drugoj polovici 1603. i bit će pravi hit na hrvatskome jezičnom području, napose u Dalmaciji. »Bellarmino« je postao pojam katekizma na hrvatskome jeziku, u različitim redakcijama, ponovnim prijevodima, na latinici, ćirilici i glagoljici. Tiskao se i u nas koristio do početka 20. st.[47] Bez svake sumnje imao je nemjerljiv utjecaj na spoznaje o kršćanskoj vjeri, moral i običaje jer je to najčešće bila jedina knjiga koju su naši vjernici imali u svojim domovima i u najviše slučajeva dijelila se besplatno u raznim prigodama. Često su na početku bila otisnuta slova abecede kako bi se naučilo čitati. *Bellarmino* se u nas čitao i učio napamet i u narodu je slovio kao najveći autoritet na vjerskome i moralnome području. Doseg njegova utjecaja obuhvaća Dalmaciju, Istru i otoke, dok su među sjevernim Hrvatima sličan utjecaj i raširenost imali Kanizijevi katekizmi.

Zaključak

Kao što je vidljivo iz ovog prikaza, XVI. stoljeće dalo je početni impuls izdavanju hrvatskih katekizama a time i izvjesno ispunjenje tadašnjih pastoralnih potreba. Ti su katekizmi bili namjenjeni običnomu puku i kao pomoć kleru. Tako su dekreti Tridentskoga sabora i u Hrvatskoj dobili plodne uvjete za provođenje reforme. Nadasve se, kako se vidi, težilo za podizanjem razine vjerskoga znanja kod klera i kod svih vjernika. Katekizmi su zbog svoje pristupačnosti i prikladnosti odigrali veliki utjecaj u oblikovanju ne samo vjerskoga života, nego svjetonazora, pismenosti i kulture. U raznim inačicama, redakcijama i pismima, upravo će katekizmi autora iz XVI. stoljeća, što posebno vrijedi za one sv. Petra Kanizija i sv. Roberta Bellarmina, u narednim stoljećima još dugo živahno živjeti u našoj Crkvi i narodu.

46 Usp. Štefanić, *Bellarmino–Komulovićev...*, str. 9.

47 Isto.

Croatian Catechisms during the 16th Century Tridentine Renewal

*Tonči Trstenjak**

Summary

The Council of Trent had major reverberations in Croatia by virtue of the Catechisms printed for the needs of the clergy and the Christian populace. The era of the Catechism in Croatia began in Dubrovnik in 1576 when»Nauk karstianski« by Diego Ledesma was printed in Venice for the needs of the youth and which soon thereafter was reprinted twice. It was followed by the Croatian translation of Augustine Valier's, Bishop of Verona,»Nauk katolički od svete vjere« in 1578. The Canon of Split, Aleksandar Komulović, published in Rome in 1582 the first original Croatian Catechism»Nauk karstianski za slovinski narod« for the needs of Catholics in Bosnia. At the request of the Zadar Synod of Bishops (1579) the»Summa nauka karstianskoga« by the Jesuit Peter Canisius was translated by Šimun Budinić into the Latin script and the agreed–upon Cyrillic script and was printed in Rome in 1583. The most widely distributed Catechism of the time, written by Cardinal Robert Bellarmin in 1597, was translated by A. Komulović and published for the first time in 1603 in Croatian as»Nauk karstianski kratak«. All of the above demonstrates that, as regards Catechisms, the Croats of the 16th century were on the same level as large European nations. This paper has confined itself to only the 16th century and proposes to portray in one place, chronologically and systematically, all Catechisms ever printed in the Croatian language up to the end of that century: their authors and translators, linguistic nuances, printedness in different scripts being used on Croatian soil, their content, method and fate. To this end, existing studies were used as also personal research by the author.

Key words: Catechism, Christian teaching, Council of Trent, Catholic reform, Jesuits

* Prof. Tonči Trstenjak, ThD, The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia, E–mail: antun.trstenjak1@zg.t–com.hr